

БОГОСЛОВСЬКА ТА ЕКЗЕГЕТИЧНА МЕТОДИКА ОРИГЕНА У ТЛУМАЧЕННІ КНИГИ «ПІСНЯ ПІСЕНЬ»

ORIGEN'S THEOLOGICAL AND EXEGETICAL METHODIC IN INTARPRITATION OF THE «SONG OF SONGS» BOOK

Читаючи екзегетичні праці святих отців є ризик надати їх працям надто містичного значення і забути, що вони – плід змішання культурного контексту та парадигми автора. Екзегетичний твір часом надає нам доступ до спілкування з його автором не менше, аніж художній: це пережиття іншим того тексту, який ми пережили самі (чи, принаймні, з яким ознайомились). Ця особливість у наш час шліфується уніфікованою науковою мовою, проте набагато більш яскраво виражена у більш древніх авторів, серед них і Оріген.

Завданням екзегетичних творів є не лише дати зручні алегоричні ключі для цікавішого чи глибшого прочитання. Більш того, екзегет-богослов пережив справжню зустріч із текстом та його автором. Водночас він має власні літературні методи, за допомогою

Християнська екзеза не може задовольнятися списком зручних алегорій, що полегшують прочитання тієї чи іншої біблійної книги. Таке спрощення радше профанізує текст, натомість якісне мистецтво та наука дозволяє створити більше питань, аніж дати відповіді, а зрештою ці питання вводять читача у роздумування над записаним Одкровенням. Тому, посилаючись на алегорію Христа і Церкви у «Пісні Пісень» як на традиційне тлумачення Олександрійського екзегета III століття Орігена, нам варто заглибитись у стиль та мету його праці, придивитись до того як саме ця алегорія працює у його ідеях. Знамените містичне тлумачення цієї частини Писання, яке ми знаємо, ймовірно, належить не лише юдеям, але і заслугою Орігена, а відтак – майже християнське

* Студентка 4-го курсу Київської православної богословської академії.

** A fourth-year student at Kyiv Orthodox Theological Academy.

яких читає і розуміє твір. Саме ці методи, що формуються в особистості впродовж життя і є ключами, однак не єдино-правильними. Геніальні тексти – багатогранні, і це дозволяє різним «методичним ключам» розкривати різні вікна до розуміння одного і того ж об'єкта. Неможливо і заперечувати, що серед них існують менші і більш вдалі, так само як існують і зовсім непідходящі. Втім, уміння зрозуміти автора тексту через сам текст часто витікає із особистої близькості і спорідненості автора та читача, в тому числі духовної. Наука не може претендувати на чітку відповідь щодо стосунків будь-якої людини з Духом Святим, однак здатна розглянути детальніше «методичні ключі», як заради ознайомлення, так і можливого запозичення їх елементів для подальшої екзегези.

Грунтовний сучасний коментар на саму книгу «Пісня пісень» написав римо-католицький священник Кам'янець-Подільської дієцезії, доктор біблійного богослів'я о. Борис Хілько [Хілько, 2021], зокрема у праці наводяться приклади Оригенового тлумачення у контексті уривку та в порівняння з іншими. На заході вивчення явища ранньохристиянського тлумачення Писання є новинкою XXI ст. Про це пише професор та спеціаліст з раннього християнства Peter William Martens у передмові до книги «Origen and Scripture: The Contours of the Exegetical Life» (Oxford, 2012; online edn, Oxford

за походженням. Це важливо, оскільки у такому разі християнське тлумачення Христа як Нареченого і Церкви як Нареченої виявляється чимось християнським, а не лише копіюванням юдейського. Що ж стосується самого Оригенового тлумачення, він використовує не лише науковий метод, і не виключно власні роздуми, а водночас поєднує декілька підходів. Тоді як сучасні дослідники звикли використовувати виключно один стиль для роботи будь-якого різновиду, децю протилежне було в античному світі. Свобода до поєднання кількох стилів дозволяє античному автору не лише продукувати, але створювати кількарівневий твір, у якому кожен читач здатен знайти те, що йому потрібно і що він готовий прийняти, в залежності від розумової та духовної підготовки. У цьому ми можемо спостерігати екзегетичний та учительський геній Оригена. І особливо доброю репрезентацією служить тлумачення біблійної книги «Пісня пісень», яка є складною і певною мірою скандальною книгою.

Ключові слова: Ориген, Пісня пісень, ранньохристиянська екзегетика, методика екзегетики, методика тлумачення.

Christian exegesis cannot be satisfied with the list of comfortable allegories that would make easier the reading of one or another Bible book. Such simplification is more like a profanation of the text,

Academic, 24 May 2012), а у самій праці розкривається тема контексту, в якому творив Ориген, також пояснюючи, що «Біблійна інтерпретація була надзвичайно багатою практикою, настільки інтелектуальною, наскільки й духовною вправою. Це було, загалом, способом життя» [Martens Peter, 2012, p. 1]. Більш стисло пише про три джерела підтвердження власного авторитету в Оригена у своїй статті доцент кафедри біблеїстики Дублінського університету Miriam DeCock [DeCock, 2024]. Її висновки про умисне застосування ідей надприродного одкровення задля дидактичної мети корисні з огляду на підкреслення пріоритету дидактики у творчій діяльності Оригена. Змістовну роботу безпосередньо про метод Оригена написала професор релігієзнавства Клермонського університету Karen Jo Torjesen під назвою «Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis» (Berlin, New York: De Gruyter, 1985). Тут розкрито не лише зовнішній контекст, але й внутрішній метод, аналізуються основні екзегетичні праці Оригена, разом з коментарем на Пісню Пісень, міститься додаток із порядковою екзегезою.

Метою статті є окреслити окремі методи, літературні та богословські засоби за допомогою яких Ориген Олександрійський здійснює екзегетичне тлумачення біблійної книги «Пісня пісень», на основі чого зробити висновки про богословський стиль цього автора.

meanwhile proper art and science lead to the occurrence of more questions than answers and, finally, those questions invite the reader to reflect upon the written Revelation. That's why when we refer to the allegory of Christ and the Church in the «Song of songs» as to the traditional interpretation of Alexandrine exegete of the 3th century Origen, we should delve into the style and purpose of his work, look closer at how this allegory works within his ideas. The famous mysterious reading we know of this part of the Scripture probably belongs to not only Jewish authors, but is Origen's achievement, and in this way – almost originally Christian. That is important, because in this way Christian interpretation of Christ as the Groom of the Church as the Bride appears as something Christian, not only copying earlier Jewish tradition. Regarding Origen's writing itself, he uses not only scientific method, not just his own reflections, but a few approaches at same time. While modern scholars usually use only one style for one work of any kind, the opposite was in ancient world. The freedom to mix a number of styles allows the ancient author not only to produce, but to create a multi-level writing, in which every reader can get what he needs, and what he is ready to accept, depending on his own intellectual and spiritual preparation. In this way we can watch Origen's exegetical and teaching genius. Especially the exegesis on the biblical book «Song of songs» appears to be a great representation, by being complicated and, in some way, scandalous book.

Завданням статті є визначити загальний екзегетичний контекст, у якому був створений предмет дослідження, що необхідно аби (наскільки можливо у даних рамках) відокремити оригінальність Орігенового підходу від запозичених ідей. Проаналізувати літературні методи, які він застосовує всередині власного тлумачення, а також його взаємодію із тими літературними засобами, що застосовуються у самій книзі «Пісня пісень», а також визначити практичну мету самого тлумачення.

Keywords: *Origen, Song of songs, early Christian exegesis, exegetical methods, interpretation methods.*

Юдейське коріння

Такі алегорії хоч і сентиментальні, мають у собі підґрунтя тоді ще нової традиції, тому тлумачення є під безпосереднім впливом юдейського. Це стисло, але чітко описує професор наук Близького Сходу та юдаїстики Реумен Кімелман у статті «Rabbi Yoḥanan and Origen on the Song of Songs» [Kimelman, 1980]: в той час жив і діяв Равві Йоханан, один з укладачів талмуду. І він, і Оріген у 240-х рр. були в Цесарії, обоє займали приблизно однакове становище у своїх релігійних групах та обоє мали спільні екзегетичні інтереси, равин вів екзегетичні суперечки з Орігеном щодо Христологічного тлумачення. Якщо не казати про взаємовплив, то принаймні точно приходимо до висновків, що вони знали про позиції один одного [Kimelman, 1980, p. 572–573], і більш того, у паралельних місцях тлумачення має місце потенційна богословська суперечка. Деякі дослідники вважають, що це тлумачення він перейняв від Іпполита Римського, який сам у свою чергу християнізував раввіністичну версію, деякі ж вважають, що така алегорія існувала і до нього [Kimelman, 1980, p. 570]. Нам найцікавіше те, що сама ідея алегоричного тлумачення з'являється в юдейському і християнському (як наслідок) контексті у I ст. по Р.Х. Її початки зароджуються у кумранських спільнотах, які сприймали цю книгу як натхненну, при тому дотримувались тілесної чистоти [Хілько, 2021, с. 37]. Отже, складно сказати напевне, хто був засновником саме такого тлумачення, зокрема у християнстві, і чи був Оріген новатором, чи просто розвинув існуючу традицію. Але він напевне запозичив ідею форми «святого святих» щодо пісні у равві Аківі, який казав, що у всьому світі не було дня гідного того, коли Ізраїлю була дана Пісня. Всі Писання святі, але вона – свята святих [Mishna Yadayim 3:5]. Той же равві Аківі боровся за включення книги до канону. Згідно Мішни, саме його слово і стало вирішальним.

Отже, християнською не є сама ідея алегорії, ані як методу, ані як самої паралелі: «наречений – Христос, наречена – Церква». Адже порівняння так само витікають із юдейського тлумачення, перероблені в контексті Павлового богослів'я шлюбу Христа і Церкви (Еф. 5:25) та ідеї нового Ізраїлю (пор. Рим. 9:6–8).

Полісемія

Проте, якщо йдеться про Орігенову оригінальність, то це спецефічний вибір перекладу окремих слів для тлумачення. Найімовірніше, Оріген користувався Септуагінтою. Те, що у нас перекладене як «коханий», «улюблений» – єврейське слово *dôdî* (דודי). У Септуагінті це ἀδελφίδός слово рідкісне, вжите в Септуагінті та ще одному тексті, загалом тричі [DGE]. Оріген розуміє його як «племінник», і на основі цього розуміння подає інтерпретацію: «Спаситель – Син її (Церкви) сестри, тобто синагоги» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 143]. Хоча в ті часи ще бували шлюбні зв'язки між родичами, але в цьому випадку такий переклад видається дивним і недоречним. Ще більше збентеження дає той факт, що Орігенове критичне видання Старого Завіту – Гекзапла наводить декілька варіантів перекладів *dôdî*: ἀδελφίδός (племінник), πατράδελφος (дядько), ἀγαπητός (улюблений), ἑταῖρος (друг, товариш). Попри очевидний романтико-еротичний характер книги, Оріген ставить на перші місця саме переклади сімейного значення. Здається, що це помилково, оскільки хоч-би які теоретичні родинні зв'язки могли поєднувати двох головних героїв, цей переклад збиває і відволікає від головної теми поеми, та й за таких обставин навіть рідні брат і сестра, будучи палко-закоханими нареченими, навряд чи називали б один одного за сімейним статусом. Однак, не варто вважати, що Оріген не враховував цього. Радше навпаки: можна припустити, що знаючи про загальноприйняті екзегетичні тенденції свого часу і, водночас, наслідуючи їх, він намагається ввести певну новизну. Розуміючи, що слово *dôdî* має кілька значень, він вбачає у цьому можливість до багатозначного прочитання, яке може до того стати прикладом відображення ідеї Церкви як сестри Синагоги. Остання, в свою чергу, теж певною мірою є розвинутою ідеєю ап. Павла, з його алегоричним сприйняттям історії двох дітей Авраама, де Ізмаїл – образ Синагоги, а Ісаак – Церкви (Гал. 4:22–31). Пізніше образ «*Ecclesia et Synagoga*» отримав свій розвиток у західному середньовічному мистецтві, один з найраніших прикладів – зображення у Сакраментарії Дрогона середини IX ст., де

Синагога зображена ліворуч Розп'яття (по правицю Христа), а Церква з протилежного боку [Розп'яття... *Biblissima*].

Тож, знову, оригінальність полягає не стільки у самій алегорії, яка вже існувала певною мірою в ап. Павла, скільки у віднайденні цього ж образу в іншому місці Писання і відповідний розвиток ідеї. Відмінність полягає у підході. Ап. Павло «прискіпуючись до слів» поглиблює строгість вжитої форми лексики, підкреслюючи однину «Нащадка Авраама», і так інтерпретує його Христологічно (Гал. 3:16). Натомість Ориген іде протилежним шляхом і використовує багатозначність єврейської лексики. Цим не нехтує богослів'я і до сьогодні, наприклад, розбираючи слово «антихрист» ми віднаходимо, що грецький префікс *ἀντι*-перекладається кількома способами: проти, перед, замість. Із цього факту з'являється можливість до багатофункціональності фігури антихриста, звідси множинність варіацій його появи.

Часто полісемію у літературі та кіно свідомо використовують заради гумору, іноді як витончений спосіб надати додаткових відтінків тій чи іншій ситуації, тим паче це характерно поезії. Тому не виключено, що автор Пісні Пісень також свідомо застосував цей прийом. Інша справа – коли «додаткові» сенси віднаходяться пізніше, і не вкладені автором умисне. Коли йдеться про світські твори, то залишається просто дивуватись або безмежному генію автора, або кмітливості тлумача. А почасти і те, і інше об'єднуються, як це помітив ще Сократ: «...поети творять не завдяки якійсь мудрості, а завдяки якійсь природній здібності і в натхненні, подібно до ворожбитів і віщунів, адже й ці також кажуть чимало гарного, але з того, що кажуть, нічого не розуміють. Щось подібне, як мені здавалось, переживають поети» [Платон, 1999, с. 25]. І ще краще розкриває цю думку у діалозі «Іон»: «Адже всі добрі епічні поети складають свої прекрасні поеми не завдяки вмілості, а будиши натхненними й одержимими... Адже не завдяки вмілості вони це говорять, а від божественної сили; якби вони завдяки вмілості добре говорили про одне, то могли б говорити й про інше, тим-то Бог, віднімаючи в них розсудок, послуговується ними як своїми слугами, віщунами та божественними провидцями, щоб ми, слухачі, знали, що не люди, які не в своєму розумі, говорять такі важливі речі, а то промовляє сам Бог, через них звертаючись до нас» [Платон, 1999, с. 73]. Хоча такі ствердження не можна використовувати задля пояснення Божественного натхнення у християнстві (надто мало місця для очевидно присутньої людської свободи), все ж це наближує до розуміння природи поезії.

Чи вважав Олександрійський екзегет, що саме Святий Дух, надихаючи автора Пісні Пісень, скорегував його перо до тих слів, які пізніше найкраще пасуватимуть Месії, – складно сказати.

З більшою певністю ми можемо стверджувати, що чий-би образ не був на місці Нареченого у задумі автора (він сам, чи хтось із його оточення, історичний, або й ліричний персонаж) – факт того, що він (образ) дійсно найкраще «пасує» Ісусу Христу, не прикрашає Самого Христа. Христос є центральною Особистістю людства, через перейняття та преображення людської природи у Собі, сповнення у Собі задуму щодо неї та надання можливості кожному досягнути цієї повноти у Ньому. А тому усяке слово, що стає причасним Йому, не може лишатися автономним у своєму первісному значенні та служити лише влучним описом певного елементу Христового життя, тим паче частки із Його буття, що є цілісним у силу Божественності. Отже це Христос обожнює, надає духовного, спасительного значення цим словам. Це не означає, що тепер можна провести будь-яку відповідну алегорію у будь-якому творі. Обоження стосується лише того, хто від початку для цього призначений (Еф. 1:4–5) та у процесі свого формування добровільно віддається дії Духа. Перше є глобальним і повністю залежить від задуму та волі Бога, друге – індивідуальне, стосується вибору окремого суб'єкта. Людська природа, людство призначене для обоження, кожна окрема людина обирає, чи піддаватись йому. Щось подібне з плодами творчості, найперше – словесної. Людина, яка обрала віддатись Божественній дії над собою, отримує повноту свого зціленого буття у Христі, не розчиняючись у Ньому, стане учасником Божого ества (2 Пет. 1:4), але не матиме буття поза Христом. Слова, будучи плодом відданості їх автора Духу Святому, отримують повноту свого значення лише у Слові, в Якому все звершилося (Ін. 19:30).

Дидактична призма

Тепер звернімо увагу на інший бік питання, що відрізняє Орігенове тлумачення, – практичний підхід до прочитання біблійної книги. Знову ж, саму цю методику використовує ще сам Христос, коли після притчі про милосердного самарянина додає «Іди і ти чини так само» (Лк. 10:37). Не важко припустити, що дидактичний підхід існував від зародків християнської екзегетики (якщо не раніше), поряд із догматичним прочитанням.

Оріген пропонує підходити до проживання Священних пісень поступово у пропонованому порядку: Вих. 15, Чис. 21,

Втор. 32, Суд. 5, Пс. 17, Ис. 5 [Іеронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 125–126]. Знову ж, у Таргумі на Пісню бачимо схожу картину перелічення біблійних пісень, але там їх 10: Пс. 92 як пісня Адама, Вих. 15, Чис. 21, Втор. 32, Ис. Нав. 10, Суд. 5, 1 Сам. 2, 2 Сам. 22, Пісня пісень, Ис. 30. Як бачимо, є певні збіги, але єврейський порядок хронологічний (з точки зору традиції), що і сказано в самому Таргумі: «П'ять пісень було промовлено у світі, ця пісня є найкращою з них усіх» [Aramaic Targum to Song of Songs 1:1]. Оріген же, зберігаючи хронологію, вишукує пісні тематично. Він пропонує не лише послідовність ознайомлення з біблійними піснями, мовляв сьогодні о дев'ятій ранку пісня Мойсея, о першій прощання, ввечері псалом. Це порядок проживання певного духовного шляху, який у них відображено, подібно як цей шлях проходив сам обраний народ. Від радості звільнення і прославлення Всемогутнього за Його діяння через випробовування людською неміччю у гріхах, читач поступово наближається до відчуття все глибшої любові до Бога, яка починається природньою вдячністю і закінчується особистим тяжінням душі, уже називаючи Його «Улюбленим» (Ис. 5:1). Тобто, від радості зустрічі з Богом, Який робить щось добре для нас, приходимо до радості Бога за Його присутність, Він стає самоціллю. І навпаки, юдейське тлумачення у Таргумі постійно повертається через взаємні компліменти до історії Ізраїлю, на кшталт: «Які прекрасні священники і левити, які приносять твої жертви, і їдять святе м'ясо...» [Aramaic Targum to Song of Songs 4:2]. Той же раві Акіба коментував П. п. 1:15 «О, ти прекрасна у ділах своїх предків!» [Midrash Tanchuma Buber], інтерпретуючи ці слова як звернення Бога до Ізраїлю. Однак, є спільні риси тлумачення вищезгаданого раві Йоханана та Орігена. Якщо для Орігена у П. п. 1:2, вино – Закон і пророки, а *dodeka* (груди, також кохання) означає Христос, Слово втілене – краще за вино, то для раві Йоханана перше інтерпретується так само, тоді як *dodeka* – це вербальна Тора, що на той момент лише формувалась у записаному вигляді [Kimelman, 1980, с. 580]. Втім, знову ж, для юдеїв «вербальна Тора» не є чимось, що з'явилося нещодавно, щодо її упорядників. Вона була дана водночас із Писанням. Отже можна чітко прослідкувати тенденцію юдейського тлумачення.

Невідомо, чи умисне Оріген застосовує дидактичний метод при тлумаченні Пісні на противагу юдеям. Але це уже яскраво відрізняє і його працю і всю християнську екзегезу.

Духовна аналітика

Дитячу літературу ми аналізуємо через символи, як «Маленького принца» (де кожна планета з дорослим символізує певні людські недоліки). Більш серйозну, дорослу – через дії. У ній рідше певні образи приховують алегоричні значення, частіше головну ідею можна витягти зі спостереження за діями осіб. Христос користується обома способами у притчах. Перший – притча про сіяча (Мк. 1–20), другий – доброго самарянина (Лк. 10:29–37). Дещо складніше з поезією, адже у ній часто динаміка передається через «бездіяльні» образи, сюжетна лінія часто, якщо наявна, то не яскраво, просувається через всі ті ж образи та символи. У Пісні ми маємо нагоду спостерігати цю картину, у світлі інтерпретації Олександрійського тлумача: смаглява на початку пісні Наречена з'являється «убіленою» на самому кінці, і це переміна уже прекрасної, але усе ще грішної душі на білу, омиту «коли прагне більшого і від низького починає підноситися до вищого» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 133]. У деталях, сприйнятих через алегорію, він вбачає духовне значення. Час від часу дає безпосередньо екзегетичне тлумачення, наприклад порівнює переклади на 2:5, знову пояснює, кому належать слова наступного рядка або що «покрівлі домів наших кедри, стелі наші кипариси» (1:16). «Це слова безлічі осіб» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 147]. Натомість Талмуд вважає саме цей рядок Соломоновим [Yoma 38a:4], тощо.

Методика і Талмуду, Таргуму, і Орігена полягає у тому, що за основу береться декілька ключових алегоричних тлумачень, і відштовхуючись від них, аналізується дія, яка часом порівнюється із Писанням (П'ятикнижжя та Євангеліє відповідно). Наприклад, останній уже давши нам ключову алегорію «Наречений – Христос, Наречена – Церква» пропонує прочитання подальших дій сюжету пісні у світлі Страстей: «Потім відповідає їй Наречений, і після слів Нареченого, поки Він терпить страждання заради її спасіння, відповідають товариші Нареченого, що поки Він знаходиться у приниженому стані й піднімається від страждань, вони приготують деякі прикраси для Нареченої» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 127].

Але Оріген, знаходячи у всіх цих образах духовне значення, також відшукує вказівки, настанови читачу. Часто проводить порівняння із євангельськими сюжетами, близькими за суттю. Технічно, останнє – це те саме, що равиністичне порівняння віршів Пісні із Торою, та знову ж: відмінність христи-

янського тлумача у наявності настанови, Таргум же знаходить лише саме оспівування краси. Наприклад, порівнюючи «надр мій виточував пахощі свої» (1:11) із Марією, що возлила миро на голову Христа, Оріген підсумовує: «Тож і ти візьми надр, щоб, виливши пахощі на голову Ісуса, зміг відважно сказати «Надр мій виточував пахощі свої» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 141].

Функція алегорії

Ці алегорії дані саме для функціонального читання, чи з них можливе виведення догматики? Бо, таким чином, якщо ми візьмемо строго, Наречена = Церква, то (за Орігеном) мусимо тоді визнати, що Вона не свята, а грішна, бо саме так він тлумачить її чорноту: «Але ми питаємо, як саме вона, будучи чорною і не маючи нічого світлого, прекрасна? Вона принесла покаяння за гріхи, навернення дало їй красу, і тому вона оспівується прекрасною. Але оскільки ще не очистилася від усієї нечистоти гріхів, ще не обмита у воді спасіння, тому називається чорною» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 133]. Можна заперечити, мовляв це давало б глибше роз'яснення парадоксу співіснування грішних членів у святому тілі Церкви, аніж формула «святість – Божа частина, грішність – людська». Втім, Оріген ясно додає, що чорна Суламітка прекрасна – бо уже покаялась у гріхах, але «ще не обмита у воді спасіння». Натомість убілює душу прагнення до високого, а не сакраментальна дія. З цього очевидно, що екзегета тут не турбує жодне з догматичних питань. Пісня пісень – практична для християнської душі книга. Догматика знає, як брати за власне джерело священну поезію на прикладі псалмів, але це стається завдяки прямим «заявам» псалмоспівців: «Господи...Ти підносиш над водами горні палаци Твої» (Пс. 103(104):1–3), «Перше ніж з'явилися гори і створилася Земля і Вселенна, – од віку і до віку Ти еси» (Пс. 89(90):3), тощо. Символічною мовою тут передаються суб'єкти, але Об'єкт – Бог, чітко присутній.

Якщо ж ми починаємо виводити догматику через алегоричні образи, навіть загальноприйняті у християнстві, то ризикуємо впасти якщо не у ересь, то певне заблудження. Це сталося з Арієм, який проводячи чітку паралель «Премудрість» із Притч = Син Божий прийшов до висновку про тварність Сина, зокрема базуючись на Притч. 8:22 «κύριος ἔκτισέ με» [Василів, 2009, с. 136]. Тому, доцільно разом з Орігеном зберегти за цими алегоріями суто повчальне значення.

Символи чи містика

Тим паче, що алегорія дійсно не строга. Прийнята думка про розділення у тлумаченнях образу Нареченої як Церкви на сході і як окремої душі на заході більш пов'язані із середньовічним розвитком останнього, зокрема у католицьких містиків. Однак обидва тлумачення присутні в Орігена. Хоча як базове він наводить перше розуміння, наявне і друге: «А коли Він удостоїть прийти й до моєї душі, яка стала Його нареченою, то якою прекрасною вона повинна бути, щоби привернути Його до себе з неба, щоби Він благоволив зійти на землю, щоб Він прийшов до улюбленої!» [Ієронім Стридонський, блаж., 2015, т. 2, кн. 2, с. 130]. Релігієзнавство розрізняє символічне і містичне розуміння Пісні. Перше тлумачить Наречену як Церкву, друге – як окрему душу, а за словами релігієзнавця Ігора Козловського: «вони не в протиріччі один з одним, тому що кожний з них, фактично, заглиблює перший рівень» [Ігор Козловський – Таємниці символіки драбини Якова]. Таке розмежування ближче до Орігенового розуміння Пісні пісень. Містика сама по собі є річчю високої духовності, але також дуже небезпечної. В теорії таких переживань можна, за певних обставин, досягти навіть несподіваної людини, навіть не монаху, але тоді вони неодмінно нашкодять. Тому монахів, які швидко добровільно починають возноситись, треба схопити за п'ятку [Калліст (Уер), еп., 2020, с. 125]. Можливо, саме тому Оріген, по-перше, рекомендує читати її в останню чергу (адже у будь-якому разі можливість вираження любові до Бога, і любові Бога через ерос є провокативною позицією для несподіваного розуму), а, по-друге, навіть можливість особистого еросу людини до Творця зазначає «між рядками». Тим паче, враховуючи юність християнської науки, і зовсім не розвиненої містики, відсутності інституту монашества, котрому характерна концентрація на спогляданні. Тим паче в епоху язичницької розпусти, яка почасти могла влаштувати оргії на честь своїх божеств.

Короткі висновки

У підсумку можна виділити декілька червоних ниток у тлумаченні Орігена на твір Пісні Пісень. Найважливішою його заслугою є дарування можливості практичного прочитання цієї книги на декількох рівнях сприйняття. Він пояснює висоту почуттів Наречених і дає інструментарій разом із настановами. Читач може отримати духовно-естетичну насолоду, розуміючи, що йдеться про Христа та Його Церкву. А може надихнутись та, згід-

но євангельських настанов, почати діяти, ставлячи за мету досягнути подібного сердечного стану у своїх стосунках із Господом.

Алегорії самі по-собі не є оригінальними, і якщо вони і не існували до цього як окрема екзегетична думка, то є логічним розвитком християнського богослів'я із досвідом (чи сусідством) юдейського тлумачення. Вони є важливими у творі Оригена, але не центральними у тодішньому контексті.

Натомість цікавим є підхід до використання багатозначності окремих слів оригіналу. Багатозначність стає не перешкодою для тлумачення, а інструментом для поглиблення сенсу. Останнє здійснюється через христологічну призму. Та, зрештою, всі алегорії проходять шлях від їх визначення, через порівняння дії у самій книзі із дією у Євангелії безпосередньо, або ж богословською подією, що звершується у Новому Завіті. І тоді Ориген формує дидактичний висновок, тобто перетворює рядок пісні на ікону стосунків із Господом, а також віднаходить у цьому рядку інструкцію для конкретної духовної дії читача.

Зрештою, це створює поле для ширшої дискусії навколо теми богонатхненності та природи месіанських текстів. У вужчому колі це створює завдання для дослідження питань історичного напрямку, як от пошук аналогічних методів у інших християнських екзегетів, де доречно буде дослідити вплив школи Оригена або ж її відсутність. Для практичної екзегези постає питання доречності схожих методів для сучасних тлумачень, можливі варіанти їх розвитку або видозміни у сучасності.

Проте сам вищездійснений аналіз пропонує не лише використувати існуючі традиційні тлумачення як готовий посібник із прочитання біблійних книг, але бути уважним до того, як саме і навіщо вони написані. Іншими словами, це – заклик перестати бути споживачем автора і стати його учнем.

1. *Біблія*. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов. Українське Біблійне Товариство, Київ, 2021, 1172 с.
2. Блаженний Ієронім (Стридонський), (2015), *Творіння*, том II в двох книгах, книга 2 [Переклад українською мовою за виданням Київської Духовної Академії 1880–1903 років доктора богослів'я протоієрея Михаїла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка)], Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 459 с.
3. Васи́лів Павло, (2009), *Перший Нікейський собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. Правила Отців Першого Нікейського Собору*, Івано-Франківська теологічна академія; Львів: Місіонер, 408 с.
4. Ігор Козловський – *Таємниці символіки драбини Якова*. Лекція 1. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rB5OrFZS7gM&t=5810s> 36:39-38:25, станом на 03.04.25.

5. Калліст (Уер), єпископ Діоклійський, (2020), *Внутрішнє Царство*, пер. з англ. 2-е вид., Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 240 с.
6. Платон, (1999), *Діалоги*, пер. з давньогр., Київ: Основи, 395 с.
7. Розп'яття (Франція, Париж. Національна бібліотека Франції, відділ рукописів, лат. 9428 f.43v) | *Biblissima*. Режим доступу: <https://portail.biblissima.fr/fr/ark:/43093/ifdata0c0c95b92eccb08196f5cfae3fc7c85107ef608e> станом на 01.04.25.
8. Хілько Борис, (2021), *Пісня над піснями*, Київ: Видавець: Н. О. Вінокуро-ва, 356 с.
9. *Aramaic Targum to Song of Songs 1:1*. Режим доступу: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.1?lang=bi&with=Targum&lang2=en станом на 01.04.25.
10. *Aramaic Targum to Song of Songs 4:2*. Режим доступу: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.4.2?lang=bi&with=Targum&lang2=en станом на 01.04.25.
11. DeCock M., (2024), Origen's Sources of Exegetical Authority: The Construction of an Inspired Exegete in the Pauline Lineage, *New Testament Studies*, 70(2): 149–159.
12. DGE. Режим доступу: <https://logeion.uchicago.edu/%E1%BC%80%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CE%B9%CE%B4%CF%8C%CF%82> станом на 01.04.25.
13. Kimelman R., (1980), Rabbi Yoḥanan and Origen on the Song of Songs: A Third-Century Jewish-Christian Disputation, *Harvard Theological Review*, 73(3–4): 567–595.
14. Martens Peter W., (2012), Origen and Scripture: The Contours of the Exegetical Life, *Oxford Early Christian Studies*, Oxford, (online edn, Oxford Academic, 24 May 2012).
15. Midrash Tanchuma Buber, *Tetzaveh 1:1*. Режим доступу: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.15?lang=bi&with=Midrash&lang2=en станом на 01.04.25.
16. *Mishna Yadayim 3:5*. Режим доступу: <https://www.cardozoacademy.org/thoughtstoponder/rabbi-akivas-time-capsule-the-song-of-songs-in-context/> станом на 01.04.25.
17. Torjesen Karen Jo., (1985), *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Berlin, New York: De Gruyter.
18. *Yoma 38a:4*. Режим доступу: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.17?lang=bi&with=Talmud&lang2=en станом на 02.04.25.

-
1. *Biblia*. Sychasnyi pereklad z davnoievreiskoi ta davnoihretskoi mov. Ukrainske bibliine tovarystvo, Kyiv, 2021, 1172 с. [In Ukrainian].
 2. *Aramaic Targum to Song of Songs 1:1*. URL: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.1?lang=bi&with=Targum&lang2=en. – Access date: 01.04.25. [In English].
 3. *Aramaic Targum to Song of Songs 4:2*. URL: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.4.2?lang=bi&with=Targum&lang2=en. – Access date: 01.04.25. [In English].
 4. Blazhennyi Iieronim (Strydonskyi), (2015), *Tvorinnia*, tom II v dvokh knykh, knyha 2 [Pereklad ukrainskoiu movoiu za vydanniam Kyivskoi Dukhovnoi Akademii 1880–1903 rokiv doktora bohoslavlia protoiereia Mykhaila Marusiaka pid redaktsiieiu Patriarkha Filareta (Denysenka)], Kyiv: Vydavnychi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 459 s. [In Ukrainian].

5. DeCock M., (2024), *Origen's Sources of Exegetical Authority: The Construction of an Inspired Exegete in the Pauline Lineage*, *New Testament Studies*, 70(2): 149–159. [In English].
6. DGE. URL: <https://logeion.uchicago.edu/%E1%BC%80%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CE%B9%CE%B4%CF%8C%CF%82>. – Access date: 01.04.25. [In English].
7. Ihor Kozlovskiyi – *Taiemnytsi symboliky drabyny Yakova*. Lektsiia 1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rB5OrFZS7gM&t=5810s> 36:39–38:25. – Access date: 03.04.25. [In Ukrainian].
8. Kallist (Uer), yepyskop Diokliiskyi, (2020), *Vnutrishnie Tsarstvo*, per. z anhl. 2-e vyd., Kyiv: DUKH I LITSPA, 240 s. [In Ukrainian].
9. Khilko Borys, (2021), *Pisnia nad pisniamy*, Kyiv: Vydavets: N. O. Vinokurova, 356 s. [In Ukrainian].
10. Kimelman R., (1980), *Rabbi Yoḥanan and Origen on the Song of Songs: A Third-Century Jewish-Christian Disputation*, *Harvard Theological Review*, 73(3–4): 567–595. [In English].
11. Martens Peter W., (2012), *Origen and Scripture: The Contours of the Exegetical Life*, *Oxford Early Christian Studies*, Oxford, (online edn, Oxford Academic, 24 May 2012). [In English].
12. Midrash Tanchuma Buber, *Tetzaveh 1:1*. URL: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.15?lang=bi&with=Midrash&lang2=en. – Access date: 01.04.25. [In Hebrew].
13. *Mishna Yadayim 3:5*. URL: <https://www.cardozoacademy.org/thoughtstoponder/rabbi-akivas-time-capsule-the-song-of-songs-in-context>. – Access date: 01.04.25. [In Hebrew].
14. Platon, (1999), *Dialohy*, per. z davnohr., Kyiv: Osnovy, 395 s. [In Ukrainian].
15. Rozpiattia (Frantsiia, Paryzh. Natsionalna biblioteka Frantsii, viddil rukopysiv, lat. 9428 f.43v) | *Biblissima*. URL: <https://portail.biblissima.fr/fr/ark:/43093/ifdata0c0c95b92eccb08196f5cfae3fc7c85107ef608e>. – Access date: [In France].
16. Torjesen Karen Jo., (1985), *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Berlin, New York: De Gruyter. [In English].
17. Vasylyv Pavlo, (2009), *Pershyi Nikeiskyi sobor. Istorychni peredumovy ta yoho bohoslovsko-filosofskiyi kontekst. Pravyla Öttsiv Pershoho Nikeiskoho Soboru*, Ivano-Frankivska teolohichna akademiia; Lviv: Misioner, 408 s. [In Ukrainian].
18. *Yoma 38a:4*. URL: https://www.sefaria.org/Song_of_Songs.1.17?lang=bi&with=Talmud&lang2=en. – Access date: 02.04.25. [In Hebrew].